Punkty odniesienia
Reference points

Zabrania się przenoszenia zmarłych i kości ich z miejsc, w których spoczywają.[1]

1 Talmud Jerozolimski Moed Katan 2:4

Istnieje tradycja, która mówi, że dusza i ciało pozostają połączone nawet po śmierci, więc jeżeli narusza się kości, tu, na ziemi, to naruszony zostaje także spokój duszy w niebie.[2]

2 Wytyczne Komisji Rabinicznej ds. cmentarzy przy Biurze Naczelnego Rabina Polski

Doświadczenie XX wieku sprawiło, że wiele obszarów Europy Środkowo-Wschodniej zmieniło się w *skażone krajobrazy*. Austriacki eseista i publicysta Martin Pollack nazywa w ten sposób miejsca przemocy i masowych mordów, po których starannie zatarto ślady. Należą do nich nieupamiętnione i nieoznaczone groby żydowskich ofiar Zagłady, których setki znajdują się na terenie polskich wsi i miasteczek. Groby indywidualne, zbiorowe i masowe pozostają niewidoczne wśród pól uprawnych, w lasach, przy drogach i przestrzeniach pełniących dziś funkcję miejsc publicznych.
Fundacja Zapomniane zajmuje się odnajdywaniem, badaniem i upamiętnianiem tych miejsc.

Ze względu na wymogi Halachy (prawa żydowskiego) badania w takich miejscach mogą być prowadzone jedynie z wykorzystaniem metod nieinwazyjnych, ponieważ judaizm zabrania naruszania kości zmarłych. Oprócz wywiadów ze świadkami i ich potomkami oraz kwerend archiwalnych, badacze wykorzystują więc podejście forensyczne, korzystając z metod zaczerpniętych z wielu dyscyplin. Aby uniknąć ingerencji w strukturę gleby, korzystają z synchronizacji zdjęć lotniczych, lidaru (Light Detection and Ranging) oraz narzędzi geofizycznych (między innymi georadaru). Wyznaczenie granic grobu umożliwia jego zabezpieczenie i stanowi pierwszy konieczny krok do jego upamiętnienia, na które często czeka się latami. Punkty odniesienia to próba znalezienia sposobu na znakowanie tych miejsc, zanim możliwe będzie ich upamiętnienie.

W ramach współpracy z The Matzevah Foundation we wrześniu 2017 roku Fundacja oznaczyła trzydzieści takich, wcześniej przebadanych, miejsc przy pomocy stworzonych w tym celu, symbolicznych drewnianych znaczników w formie macew. Znaczniki nawiązywały do tradycji drewnianych nagrobków, jakie spotkać można było przed wojną na żydowskich cmentarzach wschodniej Polski. Działanie miało na celu drobną ingerencję w krajobraz tych miejsc, która przypominałaby o tym, co w nim niewidoczne, a często obecne w pamięci lokalnych społeczności. Jednocześnie, była to próba wpisania ich w lokalną infrastrukturę pamięci - wraz z jej pełnoprawnymi pomnikami. Nietrwałość tego gestu była zamierzona. Będąc jedynie tymczasowym upamiętnieniem, drewniane macewy mają otwierać możliwość przejęcia przez lokalne społeczności opieki nad tymi miejscami, oswojenia ich, a być może także uruchomienia własnych, związanych z nimi praktyk lub trwałego ich upamiętnienia.

Punkty odniesienia / Reference points

Jesienią 2017 oznaczonych zostało 30 grobów znajdujących się na terenie 23 miejscowości.

Za materiał do wykonania drewnianych macew posłużyło nam drewno modrzewiowe i sosnowe, charakterystyczne dla rejonów południowej i wschodniej Polski. Przy pomocy lasera wygrawerowaliśmy na nich inskrypcje w języku polskim oraz tancewę – skrót złożony z pięciu hebrajskich liter TNCBN, który oznacza “niech jego (jej) dusza zostanie związana w węzeł życia”.

W inskrypcjach wykorzystaliśmy krój pisma stworzony w ramach projektu Warszawskie Kroje, który inspirowany był przedwojennymi szyldami i warszawskimi tablicami upamiętniającymi II wojnę światową.

Wróciwszy do tych miejsc w kolejnym roku zaobserwowaliśmy, że niemal wszystkie macewy pozostały nienaruszone. Zaledwie jedna z nich została – w porozumieniu z Fundacją – przemieszczona, by uchronić ją przed uszkodzeniem. Niektóre – jak w Karmanowicach i Rogalowie – stały się zaczynem trwałych upamiętnień, których w porozumieniu z lokalnymi władzami dokonano w czerwcu 2018. Inna – jak ta w Brzesku – uzupełniona została przez aktywistów o tabliczkę z nazwiskiem ofiar, stając się tym samym ich nagrobkiem. Pod jedną znaleziono kwiaty i znicze. Inna została starannie ominięta przez kogoś, kto kosił w pobliżu trawę. Wierzymy, że jest to dowód na to, że te skromne ingerencje mają w sobie siłę przekształcania lokalnej kultury pamięci.

תנצבה

Fundacja Zapomniane
www.zapomniane.org

zapomniane

The Matzevah Foundation
www.matzevah.org

THE MATZEVAH FOUNDATION
REMEMBERING. RESTORING. RECONCILING.

REFERENCE POINTS
changing the landscape of memory

Individual, collective and mass graves of the Jewish victims of the Holocaust often remain invisible among fields and forests in Southern and Eastern Poland, along roads and sometimes even in public spaces. The Zapomniane Foundation deals with finding, studying, marking and commemorating these places.

As part of cooperation with The Matzevah Foundation in September 2017, the Foundation has marked thirty such location, that they had already researched. The Foundation created simple wooden markers in a form of a matzeva, that were hand-made for the purpose of this project. The markers referred to the tradition of wooden matzevot that could be encountered before the war in the Jewish cemeteries of Eastern Poland. The action was aimed as an intervention in the landscape of these places, which would remind about what remains invisible, even if present in the memory of local communities. The modesty of this gesture was intentional. Being only a temporary commemoration, wooden matzevot invite local communities to discuss and take action, to discover the places, and perhaps to start their own memory practice related to them or to permanently commemorate them.

We used larch and pine wood, typical for the regions of Southern and Eastern Poland, as material for making wooden matzevot. We engraved them with inscriptions in Polish and five Hebrew letters TNCBN, which means “let his (her) soul be bound into the knot of life”. In the inscriptions, we used a font created by young Polish designer, inspired by pre-war Jewish signboards and Warsaw plaques commemorating the Second World War.

Returning to these places in the following year, we observed that almost all matzevot remained intact. Only one of them was moved, in consultation with the Foundation, to protect, as it was places to close to the road. Some - as in Karmanowice and Rogalów - were turned into actual memorials, in cooperation with the local authorities. Another - like the one in Brzesko - now has a plaque bearing the name of the victims, added by local activists. Flowers and candles were found under some of them, while others were taken care for in many subtle ways. We believe that this proves that these modest interventions have the power to transform the local memory culture.